

Paul De Clerck
MUDROST LITURGIJE

TIJELO I OSJETI

Pravilo sv. Benedikta govori o Časoslovu *ex abrupto* počev od 8. poglavlja u kojemu nalaže u koje se ure monasi trebaju ustati na molitvu. Daljnja poglavlja također sadržavaju propise o molitvi časova tijekom dana i noći. U 19. poglavlju zaključuje riječima: “Promislimo dakle kojim strahopoštovanjem valja stajati pred Bogom i njegovim anđelima kada slavimo službu Božju na način da se naš duh uskladi s našim glasovima.”¹

“Mens concordet voci”

Na latinskom ta rečenica ovako zvuči: “*ut mens nostra concordet voci nostrae*”. Ponekad se izriče u kraćem obliku - *mens concordet voci*. Taj izraz navodi saborska konstitucija o liturgiji u br. 11. i 90, kao i *Principi i norme za liturgiju časova* u br. 19, 105 i 108. Izraz je poslužio i za naslov zbornika iz 1983. u čast velikog liturgičara iz Tolosa, mons. Martimort-a.

Može nam se učiniti da je duh onaj koji treba upraviti riječi. Međutim, smisao ove rečenice je taj da se duh treba uskladiti s riječima. Na prvo mjesto dakle dolazi glas i riječ, a duh je pozvan da se s njime uskladi. Sv. Benedikt je želio reći da monasi trebaju pjevati psalme tako da njihov duh biva preobražen glasom. Ta završna rečenica, kojom zaključuje propise vezane uz Časoslov, odgovara logičnom slijedu poglavlja. Najprije govori o tome kako

---

¹ San Benedetto, *La Regola*, a cura di Anselmo Lentini, Montecassino 1979., str. 45.

treba vršiti službu časova, a potom ukazuje na duhovne plodove molitve.

Čini mi se da se ovaj izričaj može upotrijebiti ne samo u slučaju Časoslova. Po mojem mišljenju on kazuje samu bit liturgije o kojoj želimo progovoriti u ovom poglavlju. U stvarnosti, radi se o odnosu između unutarnjega i izvanjskoga. Sasvim suprotno od onoga što se očekuje, ovaj izraz stavlja na prvo mjesto glas i riječ, odnosno, kontekst. U širem smislu riječ je o pjevanju psalama, ali i o tjelesnom činu po kojemu se ta molitva događa. Time želi reći da sve ono što usta pjevaju treba obuzeti duh, naš *mens*, tj. našu nutrinu! Na prvo mjesto dolazi čin, a zatim razumijevanje! Časoslov i liturgija općenito ne traži od nas da tražimo dobre ideje kako bismo ih izrazili tijekom slavlja. Liturgija zahtijeva da se prepustimo činu, riječima i gestama kako bi oni preobrazili naše ideje i čitav naš život.

Sv. Benedikt nije bio prvi koji je uobličio ovo pravilo. On ga je preuzeo iz *Pravila Učitelja* koji kaže: "Poradi te službe srce se treba uskladiti s jezikom". A potom nastavlja: "Onaj čije ime zbori u riječima neka bude prisutan i u duhu onoga koji psalmira."²

Istu misao pronalazimo i kod Ambrozija. Opisujući euharistijsko otajstvo on kaže: "A ti odgovaraš – "Amen" - što će reći – "tako je". Duh priznaje ono što usta kazuju, a duša osjeća ono što riječ govori."³ Sv. Augustin nije ništa manje uvjeren kada piše: "Ono što usta zbore treba biti u svijesti".⁴ Podsjetimo na koncu osobnu molitvu svećenika nakon pričesti: "Gospodine, daj da čistom dušom prihvatimo što smo ustima primili..."⁵

Istina, pronalazimo i neke druge ideje, primjerice onu sv. Ciprijana koji kaže: "On koji obitava u nama neka bude prisutan i u našim glasovima."⁶ I mnoštvo drugih sličnih izričaja pokazuju da taj odnos nije jednostran.

---

² *Regola del Maestro*, 47, 14 i 18, trad. Marcellina Bozzi e Alberto Grilli, Paideia ed. 1995., vol. I., str. 129. Na latinskom: "Ergo ad tantum et talem officium cor pariter cum lingua conveniat"; "Qui sonat in voce, ipse sit in mente psallentis".

³ Ambrogio, *I misteri*, IX., 53, Città Nuova Editrice 1992., vol. 17, str. 165. Cfr. *I Sacramenti*, IV., 25, ondje, str. 99.

⁴ S. Agostino, *Discorso* 227, Città Nuova Editrice, Roma 1984., Discorsi/4, str. 391.

⁵ Red mise ("Quod ore sumpsimus, Domine, pura mente capiamus").

⁶ Cipriano, *L'orazione del Signore*, 3 ("qui habitat intus in pectore, ipse sit et in voce") u *Opere di san Cipriano*, ed. UTET 1980., str. 210.

Prednost iskustva

Vratimo se na posebno značenje ove izreke. Ona je u skladu s temeljnim postavkama kateheza crkvenih otaca koji su odbijali tumačiti katekumenima otajstva o kojima još nisu imali nikakvoga iskustva. Tako se kateheza o krštenju i o euharistiji događala uvijek *nakon* što su katekumeni primili jedan i drugi sakrament u vazmenom bdijenju. Zapravo, što se uopće može razumijeti o sakramentima bez ikakvoga iskustva? Tako sv. Ambrozija kaže: “Kada bismo omogućili udioništvo onome koji još uvijek nije iniciran to bi bila izdaja tajne, a ne pouka. Svjetlo otajstva jače odsjeva u onome koji ga ne iščekuje negoli ondje gdje prethodi pouka.”⁷

Je li to dakle *disciplina arcani*? Zasigurno nije, jer su te kateheze zapisane i objelodanjene! Nije li to želja da se postigne učinak iznenađenja kao što kaže tekst? Da, ali to nije glavni argument. Ambrozije zasigurno nije pisao svoje kateheze poput krimića ili policijske istrage gdje se od svjedoka traži da odgovore na pitanje što su vidjeli i čuli. Glavni argument je taj da shvaćanje nije moguće bez iskustva. Sve ono što se želi reći, ma koliko god bilo uzvišeno, ostaje samo teorija, jer nema doticaja s iskustvom. Potrebno je najprije iskusiti, a tek onda misliti. Uostalom, kako možemo misliti o nečemu o čemu nemamo nikakvoga iskustva?

Tako se nalazimo pred principom shvaćanja liturgije koja je čin ukorijenjen u pedagogiji osjeta. U liturgiji je potrebno najprije djelovati, a potom shvaćati. U liturgiji je potrebno najprije gledati i vidjeti. Govoreći o gledanju, kateheze crkvenih otaca naglašavaju da je potrebno prijeći od osjetnog gledanja na motrenje nevidljivoga otajstva. Tako najčešće govore o *očima vjere*. Poslušajmo još jednom Ambrozija: “Ne zaboravi oči tvajega srca. Ono što je tjelesno uočavaš, vidiš očima tijela, ali ono što pripada sakramentima ne možeš vidjeti očima tijela, nego očima srca.”⁸

⁷ Ambrogio di Milano, *I misteri*, I., 2, o.c., str. 137.

⁸ Ambrogio di Milano, *I sacramenti*, III, 12, o.c., p. 83. Glede otačke katehetske metode vidi izvrstan članak M. Jourjon-a (*Catechèse et liturgie chez les Pères*, u *Maison-Dieu*, 140, 1979.-4, str. 41-49), a potom i knjigu istoga autora *Les Sacraments de la liberté chrétienne selon l'Eglise ancienne*, Paris, ed. du Cerf, coll. *Rites et symboles*, 12, 1981., str. 91-126.

Kateheza se dakle ne sastoji u pojmovnoj pouci koju potom treba primijeniti na liturgiju. Ona nije intelektualne naravi, nego upravo tjelesne.

Želimo li teološki izraziti značenje tog pojma, možemo reći da on potvrđuje prednost prakse pred teorijom, prednost čina pred riječju i prednost tjelesnoga djelovanja pred intelektualnim mišljenjem. Upravo je teologija ona koja razrađuje značenja, dok ih liturgija obuhvaća i nadilazi. Louis-Marie Chauvet je to sjajno izrazio rekavši: “Temeljni zakon liturgije nije kazivati ono što se čini, nego izvršavati ono što se kazuje.”⁹ Taj zakon dovoljno govori o bekorisnosti nekih prilagodbi liturgije koji jedan tekst zamjenjuju drugim. Sigurno je da liturgija sadrži tekstove. No, liturgija se sastoji u čitavom nizu značenja tekstova i molitava. Tekstovi “primaju značenje” kada bivaju smješteni unutar čina.

Taj zakon liturgije vjerojatno potječe iz židovske tradicije, koja njeguje upravo taj način pristupa. Kada Mojsije objavljuje narodu Božji zakon, puk odgovara: “Sve što je Jahve rekao, izvršit ćemo i poslušat ćemo” (Izl 24, 7). Prakticirati zakon omogućuje shvaćanje zakona. Slušati Božju riječ znači primjenjivati je u životu. Jer kada biva primijenjena, Božja Riječ pokazuje svu svoju djelotvornost.

U kršćanstvu je taj princip djelovanja općeprihvaćen. Dobro poznamo Isusove riječi: “Neće u kraljevstvo nebesko ući svaki koji mi govori. Gospodine, Gospodine!, nego onaj koji vrši volju Oca mogega, koji je na nebesima” (Mt 7, 21). Sličnu potvrdu nalazimo i u evanđelju po Ivanu: “Budete li čuvali moje zapovijedi, ostat ćete u mojoj ljubavi” (...) “Vi ste prijatelji moji ako činite što vam zapovijedam” (Iv 15, 10.14). Nešto manje su poznate riječi sv. Pavla: “Ne, pred Bogom nisu pravedni slušatelji Zakona, nego - izvršitelji će Zakona biti opravdani.” (Rim 2,13). Nije potrebno podsjećati na posljednji sud opisan u Mt 25 ili preporuke apostola u Jak 1, 22-25.

Kršćanska tradicija dobro poznaje spomenuto načelo. Kao primjer navodimo homiliju Grgura Velikoga o učenicima na putu u Emaus: “Učenici su pripravili večeru, prinijeli hranu i prepoznali Gospodina u lomljenju kruha, kojega nisu vidjeli dok

---

⁹ L.-M. Chauvet, *Symbole et sacrament. Una relecture sacramentelle de l'existence chrétienne*, Cogitatio fidei, 144, 1987. Ta knjiga se može smatrati izvorom teoloških i antropoloških spoznaja koji su poslužili za ovo djelo. Sažetak te knjige od istoga autora nalazi se u *Les Sacraments. Parole de Dieu au risque du corps*, Paris, Editions ouvrières, 1993.

im je tumačio Pisma. Primili su dakle svjetlo, ne toliko od slušanja koliko od djelovanja. Pisano je: "Ne, pred Bogom nisu pravedni slušatelji Zakona, nego - izvršitelji će Zakona biti opravdani." (Rim 2, 13). Tko se dakle želi uvjeriti u djelotvornost istine neka požuri primijeniti u djelima ono što je um već spoznao."¹⁰

Ovaj način tumačenja događaja iz Emausa pokazuje da Grgur, kao i svi drugi oci izuzev Augustina, ne tumače večeru u Emausu polazeći od euharistije, već je smještaju u okvir gostoprimstva: učenici su prepoznali tajanstvenoga putnika upravo po gostoprimstvu za večerom.

Nije li dakle isticanje tijela jedna vrsta ideologije? I nije li liturgija na taj način neprihvatljiva modernome shvaćanju? Ne bih rekao. Doista, ne radi se o tome da se trebamo odreći mudrosti i smisla liturgije, nego se želi naglasiti poseban način kojim liturgija dopire do našega shvaćanja, koje nije samo povjereno razumu, nego i tijelu. Osim toga, nije riječ o tome da trebamo dokinuti svaki osobni izričaj ili pak umanjiti važnost kreativnosti. Uostalom, liturgijske knjige kroz cijeli niz stoljeća svjedoče o kreativnosti ljudskoga duha kroz molitve, himne i pjesme. No, valja priznati da liturgija nije prije svega mjesto izraza samih sebe, a obred nije prilika za *happening*. Liturgija je, kao što reče F. Marty, više izvor negoli objekt istraživanja. Uostalom, zar se ne postaje pjesnikom čitajući pjesme drugih? Postoji li uopće glazbenik koji ne sluša glazbu drugih? Liturgija je mjesto kreativnosti polazeći od onoga što smo kroz nju shvatili, čuli, meditirali i usvojili.

Taj vid zahtijeva dodatno tumačenje. Kada se radi o principima valja biti jasan, inače postoji opasnost nerazumijevanja i udaljavanja od pravoga puta. No, isto tako potrebno je te principe učiniti prihvatljivima modernome čovjeku koji ne prihvaća krenuti na put, a da ne zna kamo ide. Doista, ne živimo u vrijeme crkvenih otaca u platonskoj kulturi. Živimo u vrijeme znanosti, a znanost se temelji na provjeri. Suvremeni čovjek želi znati i provjeriti. I na to ima puno pravo.

Bila bi iluzija pomisliti da se bogatstva iskustva mogu jednostavno podijeliti kroz kratko tumačenje. Čini se da se time samo gubi interes za ono o čemu je riječ (u ovom slučaju o liturgiji). Čitajući neke knjige i autore zauvijek sam izgubio interes

¹⁰ Gregorio Magno, *Omēlie sui Vangeli*, II. XXIII., 1-2, Città Nuova Editrice, 1994., str. 295: citat preuzet od P. Pretot, "Les Yeux ouvert des pēlerins d'Emmaus", *La Maison-Dieu*, 195, 1993.-3, str. 29.

za neke predmete. Takav način proučavanja uvijek smješta predmet na određenu udaljenost, analizira objekte i komentira ih s gledišta razuma. Ali nikad ne prispijeva egzistencijalno u njihovo središte. Većina vjernika očekuje od liturgije da im ona životno progovara, te da dodiruje njihove osjećaje. Prema njihovom mišljenju, “dobra” liturgija uvijek je slavlje koje sadrži intenzivne trenutke, tj. trenutke emocija.

Vidimo dakle da postoji duboka razlika između tumačenja i komentiranja liturgije, koja ponekad smjera zamijeniti liturgijski čin i staviti se na njegovo mjesto, te liturgijskoga čina kojega valja slijediti da bismo shvatili njegovo pravo značenje.

Obred i tijelo

Prethodna razmišljanja mogu se bolje razumjeti uzmemo li u obzir obredni vid liturgije. Govoriti o obredu nije odveć zanimljivo našim suvremenicima. Obično se misli da je obred način prisilnoga djelovanja ili pak stereotipno beživotno ponavljanje. Često ne razlikujemo obred od ritualizma. Ako ima zloraba, to ne znači da ne postoji zdravi način ophođenja. Nitko ne odbija piti vino zbog činjenice da ima mnogo alkoholičara. Slično tomu nije se potrebno bojati stvarnosti koja je tako duboko ukorijenjena u ljudsku narav kao što je obred. Antropolozi su otkrili da putem određenih ponašanja, prije svega društvene naravi, ljudi kušaju izraziti osobito važne trenutke u svojem životu. I to vrše preko zajedničkoga čina. U svim društvima obredi se odnose na smrt i život, potom, na adolescenciju, ženidbu itd, a to su događaji u kojima sudjeluje čitava zajednica. No, obred je prije svega čin tijela.

Prvo obilježje obreda je ponavljanje. U stvarnosti, obred se događa samo jedan put. No, on se sastoji u ponavljanju - u izvršavanju određenoga programa, što je druga značajka obreda, koji služi da bi ga se moglo u potpunosti prihvatiti. Stoga, čim vidimo mladenku odjevenu u vjenčanicu, odmah znamo da se radi o vjenčanju.

Obredno ponavljanje često se čini dosadno i monotono. Međutim, ne bismo smjeli zaboraviti drugo obilježje obreda koje se usko veže uz ono prvo i u njemu se skriva: obred je svagda jedinstven i poseban. U obredu vjenčanja tako vidimo sljedeće elemente: taj obred sadrži određeni program (riječ privole izrečene pred ovlaštenom osobom, svadbenu gozbu, poseban način odijevanja...), a taj se program sastoji u ponavljanju gesta.

Svi oni koji se žene ponavljaju tu istu gestu. Ali istovremeno svaka ženidba je jedinstvena, jer slavi savez između dviju osoba u njihovoj jedinstvenosti i neponovljivosti. U čitavoj povijesti čovječanstva upravo taj savez se događa prvi i jedini put! Osim toga, vidljivo je da mladenci imaju veoma živ osjećaj svoje jedinstvenosti. Nerijetko misle da se nitko nije volio tako kao oni, a to je istodobno istinito, ali i pomalo iluzorno. Sastavni dio obreda je također govor. Ma koliko god bila jedinstvena ljubav mladenaca, ta se ljubav može očitovati samo ponavljajući riječi izrečene tisuće puta. Riječi su dakle iste, a obred sadrži točno utvrđen program. No, sve skupa je prožeto novošću i jedinstvenošću. To isto se događa sa svakim drugim obredom. Čak i s euharistijom koja se ponavlja svakoga dana i koja svaki put potvrđuje svoju novost i jedinstvenost.

S tog gledišta vrijedi istaknuti da obredno ponavljanje daje mnoge mogućnosti. Nije potrebno uvijek shvatiti sve vidove liturgijskoga čina, niti je neophodno sve shvatiti prvi put, jer se taj čin uvijek nanovo ponavlja. Pogrešno je tražiti da u jednom liturgijskom slavlju odmah sve razumijemo. To isto vrijedi i za homiliju, koja je dio obreda. Homilija nikada ne ponavlja jedno isto. Isto vrijedi i za navještaj, molitvu i gestu. Nitko ne može kontrolirati ili znati što se događa u svijesti vjernika i kako liturgija djeluje na sudionike. Percepcija je zacijelo različita bilo da se radi o muškarcu ili o ženi, bilo da je riječ o djetetu ili starijoj osobi. Ne događa li se zapravo ista stvar kada slušamo evanđelje i kada odjednom prepoznamo potpuno novo značenje tih riječi? Isto se događa i u liturgiji. Mogli bismo reći da su najbolji tekstovi upravo oni koji se ne razumiju odmah i koji zahtijevaju takvu pozornost i želju da im se uvijek nanovo vratimo. Zar ne bi bila siromašna ona liturgija u kojoj se sve odmah razumije? U liturgiji je važnija želja da joj se vratimo, negoli neposredno razumijevanje.

Pobjediti rutinu

Obredni značaj liturgije suočava se na poseban način s pitanjem rutine. Dobro je odmah priznati da je rutina česta pojava u liturgiji i stoga je ne treba nijekati ili pretvarati u krjepost. Čini se da rutinu nije moguće pobjediti snagom volje, jer to umara. Liturgija nudi jedan drugačiji, mudriji put nadilaženja rutine.

Prije svega radi se o tome da valja slaviti liturgiju i onda kada nemamo volje. Po svojoj naravi liturgija je čin zajednice.

To nije jednostavno osobni čin nošen snagom vlastite želje. Osobno raspoloženje nije odlučujući kriterij slavljenja liturgije. Ponekad osjećamo potrebu da zaobiđemo liturgiju. No, liturgija je trenutak susreta s braćom i sestrama. Kada se nađemo zajedno, to već mijenja čitavu situaciju, jer se ta prisutnost drugih može vidjeti i s drugoga gledišta. Slušati, iako nemamo volje za slušanje, stajati na nogama, pjevati Aleluja.. i prepustiti se tom zajedničkom činu, sve to utječe da nadiđemo vlastito raspoloženje.

Zapravo ne sudjelujemo na liturgiji zato što imamo potrebu ili zato što se tamo osjećamo dobro, nego zato što nas Gospodin poziva. A to je jedini ozbiljni i ujedno osobni razlog našega sudjelovanja. Prepustiti se rutini znači zavaravati se činjenicom da je liturgija samo naša inicijativa. No, u stvarnosti, na liturgiju bivamo pozvani.

Osim toga, valja razmotriti i ulogu svećenika u liturgijskom slavlju. U prijašnjim vremenima, kada se liturgija slavila na latinskom jeziku, uloga svećenika je bila strogo utvrđena. Danas, kada slavimo na narodnom jeziku, otišli smo u drugu krajnost. Svećenikova osobnost nekoć se isticala samo u trenutku homilije. U današnjem bogoslužju svećenik je previše istaknut. Ona je postala toliko važna da sami vjernici biraju u koju će crkvu ići zbog osobnosti svećenika. Svećenik zasigurno nije robot. Pojedini svećenici imaju više smisla za liturgiju od drugih. Međutim, liturgija nije predstava u kojoj svećenik nastupa, a vjernici gledaju. Liturgija je čin čitavoga naroda. Upravo ta odrednica trebala bi uvjetovati službu svećenika. Obred po svojoj naravi štiti od jednostranosti i isključivosti. Liturgija ne pripada samo svećeniku, nego čitavoj zajednici. A svećenik nije vlasnik obreda. Onaj svećenik koji se usudi mijenjati obred, prisvaja sebi vlast koja mu ne pripada. No, same liturgijske knjige ostavljaju prostora slobodi načinu slavljanja obreda.

Liturgija i tijelo

Liturgija je čin tijela. To je čin tijela zajednice, čin muškaraca i žena, čin Crkve. No, liturgija je također čin vlastitoga tijela.

Ona nije jednostavno intelektualna aktivnost, nego čin koji se odnosi na čitavo tijelo.¹¹

Prije nekoliko godina nazvao me je jedan daljnji rođak i obavijestio o zarukama svoje kćeri. Pritom je zaželio da ja predvodim slavlje ženidbe. Prihvatio sam taj poziv i susreo djevojku i njezinog zaručnika kojega do tada nisam poznavao. Nakon nekog vremena priupitao sam je zašto su zaželjeli da baš ja predvodim to slavlje. Ona mi je odgovorila bez oklijevanja: "Kada sam imala devet godina prisustvovala sam tvojem ređenju. U jednom trenutku prostrli ste se po tlu i nastala ja velika šutnja. To mi se neizbrisivo utisnulo u pamćenje. Kada smo razgovarali o vjenčanju odmah sam pomislila na tebe."

Verba volant, scripta manent - kaže latinska poslovice - riječi lete, a zapisano ostaje. Mogli bismo reći da se riječi brišu, a geste upisuju duboko u sjećanje. Geste tijela bolje čuvaju tragove sjećanja. Dovoljno je jedan put naučiti plivati da bismo i nakon mnogo godina ponovno zaplivali. Ali to se ne događa tako često kao što izgleda.

Kozmički korijeni

Liturgija se prvotno obraća tijelu i zato pronalazi svoje korjene u prirodi. Liturgija se nužno smješta u prostor i vrijeme: upisuje se u ritam sunčanih i mjesečnih ciklusa. Tako se Božić smješta u najdužu noć u godini, a Uskrs u proljeće kada se preporuča čitava priroda. To je tako na sjevernoj polutci Zemlje. Na južnoj je situacija potpuno drugačija. U Čileu Božić slave na ljetu, a Uskrs na jesen. A to je pokazatelj da je nužno potrebna inkulturacija.

S druge pak strane svako liturgijsko slavlje ne obraća se samo razumu, nego i prirodnim elementima. Kakva god bila teologija krštenja, taj čin se nikada ne događa bez vode, kao što se potvrda nikada ne događa bez ulja. U euharistiji prinosimo "plod zemlje i rada ruku čovječjih". A da bismo imali udjela na uzvišenom otajstvu vjere valja otvoriti usta, jesti i piti. Jedan engleski komičar primijetio je da je kršćanstvo najveći materijalistički spiritualizam.

¹¹ Glede ove teme vidi *La Maison-Dieu* (187 i 188, 1991-3 i 4) "Voir entendre, goûter", a posebno članak J. Y. Hammeline, "Le Culte chrétien dans son espace de sensibilité", *La Maison-Dieu*, 187., str. 7-45.

Čin tijela

Sabiranje vjernika prvi je čin liturgije. Liturgiju nikada ne slavimo sami. "Zajednica" je jedna od bitnih dimenzija liturgije. I sv. Pavao piše: "(...) kad se okupite na Sastanak (...)" (1 Kor 11, 18) - što će reći u liturgiju. Stoga je potrebno najprije doći i tako odgovoriti na poziv Uskrsloga. Uostalom, prvi psalam bogoslužja časova veli: "Dođite, kličimo Gospodinu..." (Ps 94, 1). Liturgija zato traži prisutnost. Traži da budemo prisutni i svjesni te prisutnosti (što nije uvijek lako), zatim da budemo prisutni drugima i prisutni Bogu. Vidimo primjerice na koji način televizija uprisutnjuje. Televizijski program zapravo prikazuje slike a da ne ostavlja traga. No, prikaže li neko mjesto na kojemu smo već bili, tada obnavlja sjećanje i s tom slikom se uspostavlja živ odnos.

422

Uloga tijela

Liturgija smješta tijelo u određene položaje. Najodličniji i najvažniji liturgijski stav tijela jest stajanje. To je položaj koji govori o dostojanstvu čovjeka koji stoji na zemlji ali je upravljen k nebu. Taj položaj je uobičajen u zajedničkoj molitvi u kojoj se sav čovjek obraća Bogu.¹² Sjedenje je pak predviđeno tijekom čitanja (izuzev navještaja evanđelja kada se ustajemo zbog poštovanja prema Riječi Božjoj). Sjedenje je vezano uz slušanje, uz duboku pozornost. U liturgiji je, osim toga, uobičajeno klečanje, iako to nije pravi liturgijski položaj tijela. Obično je klečanje vezano uz kajanje. No, neki crkveni sabori izričito su zabranili klečanje na dan Gospodnji - nedjelju.¹³ Taj položaj je više vezan uz osobnu molitvu. U nekim slučajevima liturgija predviđa prostraciju. To se događa kod ređenja ili na početku obreda Velikoga Petka. Taj položaj nikoga ne ostavlja indiferentnim - niti onoga koji se prostire, niti ostale koji prisustvuju.

Vrijedi također spomenuti položaj ruku. Pružanje ruku znak je povjerenja. Ta gesta potječe još iz vremena u kojima je pružanje ruku među ljudima bilo znak mirotvorstva, jer se drugome pristupalo raširenih ruku bez oružja i neprijateljstva. No, stisak ruke je općeprihvaćena gesta, koja u liturgiji prenosi

---

¹² *Opća uredba rimskog misala* br. 21.

¹³ Nicenski sabor 325. u 20 poglavlju nalaže: "Budući da neki kleče nedjeljama i u dane Duhova, ovom saboru se čini prikladnim da se molitva obavlja na nogama."

ono što primamo od Gospodina. U obredima pričesti pozvani smo pružiti mir jedni drugima. Dovoljno je pomisliti samo na jedan sretan dan da bismo shvatili značenje pružanja ruke braći i sestrama i da bismo pravilno vrjednovali značenje ruku u odnosu s Bogom. Mnogo puta se suzdržavamo pružiti ruku drugome. No, sv. Ćiril Jeruzalemski kaže: “Okrećući se nalijevo daj mjesta desnici da prihvati Kralja. Rukama prihvati tijelo Kristovo i reci “Amen”. Posveti tvoje oči u doticaju sa svetim tijelom i prihvati ga potpuno... Potom se približi kaležu. Nemoj sklapati ruke nego se nakloni i klanjajući se i štujući reci “Amen”. Posveti se primajući Krv Kristovu”.¹⁴

U liturgiji svećenik uzdiže ruke za vrijeme molitava i euharistijske molitve. Trebalo bi se staviti u taj položaj da bismo shvatili koliku snagu daje tijelo. Jer kad se uzdižu ruke, onda se uzdiže i glava, a tako i pogled. Sav bitak obraća se simboličkom mjestu Onoga kojemu su upućene molitve. Bilo bio neobično lijepo kada bi čitava zajednica sudjelovala na toj gesti. Rimski misal za Zair predviđa tu gestu što je doista pohvalno.¹⁵ Nakon dvadeset i četiri godine proučavanja liturgije, nakon što sam analizirao mnoštvo liturgijskih molitava sa svim mogućim sredstvima te pročitao i molio konačno sam “shvatio” što znači istinska liturgijska molitva. Jednom prigodom u Kinšasi sudjelovao sam na euharistiji i vidio sav puk kako uzdiže ruke. Nakon duge i intenzivne pjesme, nakon šutnje, sav puk je uzdignuo ruke i započeo molitvu čitavim tijelom. A potom je svećenik pjevajući njihovim vlastitim napjevima zaključio pjesmu “zbornom molitvom” čiji je smisao sabrati molitve svijuu i prinijeti ih Bogu. Čitava ta liturgija bila je doista ispunjena proročkim duhom. Molitva dakle nije tekst. Molitva je stvarno čin i to *liturgijski čin* u kojem sudjeluje čitava zajednica. Upravo o tome vrijedi promišljati u sljedećim recima.

Netko će reći: “Čemu sva ta gimnastika?” Čemu stalni pokreti i promjene? Ponekad pokreti i geste predstavljaju smetnju molitvi, odnosno, oni su smetnja osobnoj molitvi i sabranosti. U tom slučaju doista svaki čin smeta. Bilo da se radi o gesti, bilo da se radi o čitanju. Sve to ometa individualnu

¹⁴ Cirillo di Gerusalemme, *Catechesi mistagogiche*, V., 21-22; u Cirillo e Giovanni di Gerusalemme, *Le catechesi ai misteri*, Città Nuova, 1977., str. 89.

¹⁵ “Neka se narod ujedini s molitvom svećenika držeći uzdignute ruke sve do usklika Amen. Ako se molitva pjeva, neka narod pjeva završetak zajedno sa svećenikom” (Uvod, br. 10).

sabranost. Ma koliko god bile dobre nakane tih osoba, treba reći da se nalaze na krivome putu. Liturgijska molitva ne kosi se sa osobnom molitvom. Međutim, ona nije isto što i osobna molitva zbog toga što je liturgija zajednička molitva. O tome će biti još riječi u poglavlju koje govori o Crkvi.

Zajednički gesti utvrđuju zajedništvo. Oni su potpora zajedničkoj molitvi. Evo što o tome govore *Opća uredba Rimskoga misala* (br. 20):

Zajedničko držanje tijela, kojega se imaju svi sudionici pridržavati, znak je zajedništva i jedinstva skupa: izražava i gaji pažnju i duhovne osjećaje sudionika.

Neobično je lijepo kada se zajednica ustaje u trenutku pjevanja *Slava Ocu* u molitvi časoslova. To pokazuje da se bit molitve sastoji u slavljenju Oca, Sina i Duha Svetoga. No, isto tako ta gesta prekida udubljenost u vlastitu nutrinu, te podsjeća kamo su upravljene naše molitve. I u tome se pokazuje mudrost liturgije.

Geste i stavovi

Liturgija sadrži mnoge geste bilo da su to geste svećenika ili puka. Prethodno smo spomenuli poljubac mira i pružanje ruke. Među inim gestama u liturgiji se pojavljuje i ona kojom svećenik pozdravlja zajednicu - Gospodin s vama. Rubrike nalažu da svećenik izgovara te riječi držeći raširene ruke. Tako raširene ruke obuzimaju čitavo tijelo i ističu veličinu tog pozdrava upućenog zajednici. Taj isti pozdrav je uputio prorok Natan Davidu kada je ovaj naumio izgraditi hram (2 Sam 7, 3). No, to je također pozdrav kojega je anđeo Gabrijel uputio Mariji: "Zdravo, milosti puna! Gospodin s tobom!" (Lk 1, 28).

Taj pozdrav nije banalna stvar! On izražava mnogo više nego što možemo zamisliti, jer pokazuje prisutnost Uskrsloga posred zajednice. Bilo bi dobro da ta gesta doista izrazi ono što znači, te da bude prepuna snage i vedrine, a da pritom ne ističe svećenika, nego sam sadržaj.

Opća uredba Rimskog misala, br. 22: U kretnje idu i čini kojima misnik prilazi k oltaru, kojima se donose darovi i kojima vjernici pristupaju k pričesti. Zgodno je da se ti pokreti vrše dolično.

U čemu se sastoji ljepota? Ona se sastoji u načinu kojim se vrše geste. A te geste imaju veliki značaj. Kazuju da je susret s Bogom uvijek novost. Osobito značajan čin je prinos darova na

oltar. Zacijelo, ne radi se prenošenju stvari niti o premještanju. Oni koji prinose darove na oltar zajedno s euharistijskim darovima, kruhom i vinom, predstavljaju čitavu zajednicu koja u euharistiji prinosi vlastiti život Gospodinu. Ta darovna procesija, dakle, preobražava čitavu zajednicu u “živa žrtva na hvalu slave tvoje” (IV. euharistijska molitva). Očigledno je da službenici trebaju prihvatiti tu gestu zajednice.

Opća uredba Rimskog misala, br. 49: Zatim se donesu prinosi. Hvalevrijedno je ako kruh i vino prikazuju vjernici tako da ih svećenik ili đakon na zgodnu mjestu prihvate i odlože na oltar uz određene riječi. Premda vjernici ne darivaju više, kao nekoć, od svojega kruh i vino određeno za bogoslužje, ipak obred njihova donošenja zadržava snažno duhovno značenje. Primaju se također i drugi darovi što ih vjernici donesu ili u crkvi skupe, u korist siromaha ili crkve te se postave na zgodno mjesto izvan euharistijskog stola.

425

Mnogi vjernici s divljenjem su mi govorili o svećenicima u čijim gestama odsijevaju riječi psalma: “Pristupit ću žrtveniku Božjem, Bogu koji razveseljuje moju mladost” (Ps 42, 4). Ulazna procesija ponazočuje hodočasnički značaj življenja vjernika koji su u ovome svijetu “stranci i hodočasnici” (1 Pt 2, 11). Taj čin ne trpi praznu svečanost niti uznošenje. No, zahtijeva iskrenu osjetljivost. Valja biti prisutan tijelom i duhom u tom činu hoda prema oltaru i tako se osjetiti pozvanim pristupiti Gospodinu.

Što reći o pričesnoj procesiji? Ponekad ta procesija izgleda poput nekoga reda. Međutim, hod prema oltaru trebao bi biti ispunjen žudnjom za Bogom. On bi se konačno trebao ostvariti u gesti prihvaćanja Tijela Kristova.

Dobro bi bilo da geste budu ispunjene sviješću, tj. da tvore jedinstvo s liturgijskim činom. Iako nije propisano, molitva *Oče naš* traži gestu raširenih ruku. Tom molitvom započinju obredi pričesti, a oni uviru u znak mira i pričest. Zajednica je pozvana doživjeti tu gestu i ujediniti se s njome. Liturgija, naime, ne trpi paralelne radnje, nego traži jedinstvo.

Liturgija osjeta

Iako mistika obično napušta osjete, liturgija se potpuno na njih oslanja. Bolje rečeno, liturgijski čin podrazumijeva osjete. Nijekanje osjeta kriva je duhovnost. Zbog te duhovnosti sakramenti su svedeni na intelektualnu ili čisto duhovnu razinu. Tako mnogi shvaćaju sakramente samo pod vidom kateheze, a

nikada ne uspijevaju vlastitim očima i ušima doprijeti do smisla liturgije. Tipični primjer tog nerazumijevanja je slučaj krštenja “uranjanjem”, što je zapravo izvorni liturgijski čin. Mnogi se pitaju: čemu sve to skazanje? Nije li dovoljno samo znati što je krštenje? Međutim, liturgija je čin, a ne pojam. Liturgija je nesvediva na kartezijansku sigurnost spoznaje.

Gledanje

Najzastupljeniji od svih osjeta je vid. Međutim, gledanje nije isto što i promatranje neke predstave. Liturgija je sva ispunjena dijalektikom gledanja i vjerovanja o kojoj govori sv. Ivan apostol. Isus poziva svoje učenike govoreći “dođite i vidite” (Iv 1, 39). I kada ozdravlja slijepca od rođenja (Iv 9) i kada govori nevjernom Tomi, Isus kaže: “Jer si me vidio, povjerovao si”. No, Isus svima nama upućuje riječi: “Blaženi oni koji ne vidješe, a vjeruju” (Iv 20, 29). Govoreći o očima vjere, Ambrozije zapravo ističe da se to isto događa u liturgiji. Ono što vidimo to nas ujedno poziva na vjeru.

Gledanje je zasigurno bilo osobito važno u vremenima kada zajednica nije razumijevala jezik. U tom razdoblju u liturgiji se pojavila “dramatizacija”. Budući da se riječi na latinskom nisu razumjele, slušanje se zamijenilo gledanjem. Najbolji primjer je svećeničko ređenje. Sve do 1968. godine u svećeničkom ređenju je postojao običaj da se novome prezbiteru oblači misnica. No, ona je bila na zadnjoj strani presavinuta. Tek nakon obreda pričesti misnicu bi odvinuli u pravilni položaj. Time je novi svećenik dobivao ovlast ispovijedanja i tako su svi mogli razumjeti da je ređenje dovršeno.

Vid doista igra veliku ulogu u liturgiji. Mogli bismo reći da katoličanstvo vrjednuje gledanje, a protestantizam slušanje.¹⁶ Nije potrebno nabrajati što se sve daje vidjeti u liturgiji. Mnogo važnije je primijetiti da sve ono što znakovi ponazočuju ima svoje duboko značenje. Koliko smo puta čuli iritantno pitanje: “kakovog to ima smisla?” Iz toga se daje zaključiti da znaku ne treba dati nikakvu pozornost, nego samo značenju. Nažalost oni koji tako misle ne vide ono što je doista bitno. U nekim crkvama krstionice su postale skladišta. A to dovoljno govori o važnosti

---

¹⁶ Netko će zgodno reći da ono što govore katolici malo vrijedi, koliko malo vrijedi ono što vide protestanti.

da se to mjesto vidi i očituje sav svoj značaj. Najgore od svega je slušati govore o tome da obični ljudi ne razumiju krštenje.

Diskusije postaju osobito oštre kad imamo posla s onima koji nemaju volje razumjeti istinski značaj liturgijskih formi. Željeli bismo objasniti vjernicima da je krštenje ulazak u Crkvu zajednicu vjernika, a s druge strane slavimo krštenje u praznoj crkvi. Ili još gore nakon mise kada više nema zajednice. Željeli bismo objasniti vjernicima da je misa zajedništvo, a s druge strane u prezbiteriju se nalazi samo jedna jedina osoba - svećenik. Kao da je euharistija *one-man-show*. Često naglašavamo ulogu Božje Riječi, a tijekom euharistijskoga slavlja ta riječ se čita s listića. Navještaj Božje riječi nerijetko se događa na onom istom mjestu odakle se čitaju obavijesti ili predvodi pjevanje čime se zasigurno sve skupa banalizira. Ne bih želio pretjerati navodeći zloporabe. No, naveo bih samo još jedan slučaj, a to je slučaj liturgijskoga prostora. U našu svijest još uvijek nije ušla uloga liturgijskih mjesta kao što je oltar, sedes i ambon. Tako se svećenici obraćaju zajednici s ambona ili oltar pretvaraju u pozornicu.¹⁷ Ne treba se čuditi zašto ljudi ne razumiju što je misa.

Sluh

Čitavo liturgijsko slavlje prožeto je slušanjem. Osjet sluha je vjerojatno jedan od najvažnijih. Slušanje je zasigurno teže nego gledanje kao što upozorava sam Ćiril Jeruzalemski u svojim krsnim katehezama: “Žudio sam progovoriti vam o ovim duhovnim i nebeskim otajstvima. No, znajući da gledanje prethodi slušanju, čekao sam na ovaj trenutak. I sada smatram da ste spremni slušati...”¹⁸

Tako je Ćiril uvodio u svoje kateheze koje su slijedile nakon krštenja. Bilo bi potrebno navesti mnogo načina komuniciranja u liturgiji, jer homilija, čitanje, pjesma ili molitva nisu jedno te isto. Ne mislimo uvijek na posebnost raznih književnih vrsta, nego obično kažemo da su to “tekstovi”. No, svaki tekst zahtijeva posebnu vrstu komunikacije. Čak i kada se radi o čitanjima, nije isto naviještati pripovijest o prelasku Crvenoga mora ili Pjesmu nad pjesmama ili pak Pavlovu poslanicu. I na ovom području uočavamo nedostatak pozornosti.

¹⁷ *Opća uredba Rimskog misala* u V. poglavlju br. 258 upozorava: “Nije prikladno da se na ambonu nalazi animator, pjevač ili predvoditelj pjevanja.”

¹⁸ Cirillo di Gerusalemme, *Catechesi mistagogiche*, I., 1; o.c. str. 53.

Navještaj Riječi

Recimo par riječi o čitanjima. Običavam koristiti termin “navještaj Riječi” umjesto “čitanja”, jer potonji izraz kao da podrazumijeva samo doslovno čitanje teksta, a ne njegov navještaj. U liturgiji nije riječ o čitanju tekstova, nego o posredovanju Božje Riječi, što je mnogo složenije od onoga što mislimo. Je li stoga potrebno prepustiti se Božjoj riječi i tako sebe same staviti u pitanje? Zašto ta poruka treba biti posredovana? U liturgijskoj praksi vidimo da nisu sve osobe prikladne za navještaj Riječi. Dajući im da čitaju kao da kažnjavamo čitavu zajednicu, jer često nisu sposobni navijestiti Božju Riječ. Navještaj Riječi, naime, prava ja služba, koju treba vježbati. Ne radi se o tome da vjernici trebaju biti profesionalci, nego da postignu dovoljnu razinu znanja i vještine.

Očigledno je da improvizacija stvara katastrofalne rezultate. Jer ono što je posrijedi nisu niti riječi niti rečenice, nego odjek teksta u srcu i u glasu čitača. U prijašnjim vremenima kada su čitanja bila na latinskom, puk je uspijevaao razumjeti barem način čitanja i tako doseći ono bitno. U navještaju Riječi, kao i kod bilo koje druge molitve, trenutci šutnje i stanke imaju istu važnost kao i riječi. Zbog toga je u lekcionarima tekst posebno raspoređen poput neke pjesme kako bi čitač umio pravilno izustiti riječi.

Liturgija također stvara prostor navještaju. To je posebno mjesto za navještaj. A njegov je značaj doista sakramentalan. To je mjesto smješteno ispred zajednice, jer je Riječ upravljena zajednici. Osim nekih izuzetaka kada se naviješta posred zajednice, mjesto navještaja je uvijek ispred zajednice, jer to naglašava drugost Božje Riječi. Osim mjesta, liturgija predviđa i posebnu knjigu - lekcionar. I on također ima važnu ulogu. Lekcionar govori sam za sebe. A govori da riječi koje sadrže ne proizlaze iz fantazije čitača. Knjiga čitanja osigurava bitno posredništvo u liturgiji. Ne govori samo da Riječ Božja dolazi odozgo, niti samo od nekog autora (npr. proroka Izaije). Knjiga također govori čitaču da to nije njegova riječ. Osim toga knjiga čitanja nalazi se između čitača i zajednice i traži pravilan izgovor te nadilaženje svake vrste subjektivnog tumačenja. Razumljivo je dakle što knjiga čitanja znači za liturgiju. Za razliku od

misala, koji sadrži samo molitvene tekstove, knjiga čitanja se procesionalno nosi i kadi.¹⁹

Gledanje ambona i lekcionara olakšava slušanje Riječi. Vid i sluh se ujedinjuju u svojem cilju. No, ponekad je slušanje važnije od gledanja, jer “vjera ovisi o propovijedanju” (Rim 10, 17). Stoga je prikladnije tražiti od vjernika slušanje, a ne gledanje ili čitanje s liturgijskih listića za vrijeme navješćaja. Od zajednice se traži posluš Božjoj Riječi, a ne čitanje tekstova s listića. Bilo bi dobro da takvih “pomagala” uopće nema u liturgiji, te da se zajednica pobrine o stvarnome služenju Riječi.

Dodir

Dodir nije toliko prisutan u liturgiji. Kod krštenja voda jedva dotakne tijelo krštenika osim ako se ne radi o krštenju uranjanjem. No, u liturgiji je dodir osobito prisutan u pomazanju. Tako se katekumenima pomazuju prsa i ruke. Pomazuje se čelo kod krizme. Pomazuju se ruke ređenika, te konačno pomazuju se bolesni. I ta je gesta gotovo svedena na minimum. Međutim, to je gesta služenja. Svećeniku se dopušta da dodiruje tijelo kao što se dopušta liječnicima, bolničarima ili fizioterapeutima. Pomazanje je gesta prepuna humanosti. Ona je poput milovanja, jer se u njoj očituje Božja nježnost.

I pružanje mira poznaje dodir, bilo da se radi o zagrljaju ili jednostavno o stisku ruke. K tomu valja pridodati i pružanje svijeće upaljene na uskrsnoj svijeći prigodom krštenja. Nije li doista ugodno rukama osjetiti sjaj i toplinu svijeće?

Okus

I okus je malo zastupljen u liturgiji. U nekim davnim vremenima za Uskrs se pilo med i mlijeko kao znak ulaska u obećanu zemlju.²⁰ No, danas se kuša samo kruh života i kalež spasenja. I u tom trenutku se pjeva: “Kušajte i vidite kako je dobar Gospodin” (Ps 33, 9). Ali u liturgiji taj okus kao da izostaje što je ujedno i razlog da se konačno prekine dosadašnja praksa koja poznaje samo male tanke hostije bez ikakvoga okusa.

¹⁹ Ova razmišljanja preuzeo sam iz mojega članka “Au commencement était le Verbe”, *La Maison-Dieu*, 189, 1992.-1, str. 19-40.

²⁰ *Tradizione apostolica*, br. 21, Ed. Paoline, 1979., str. 84.

Njuh

Liturgijska praksa zaostaje i u ovom pogledu. U liturgiji poznajemo samo tamjan i ništa drugo. Bizantska liturgija naprotiv vrlo dobro poznaje i druge oblike osjećanja. Tako na Veliki petak ružama biva namirisani Kristov grob, a taj se miris potom širi čitavom crkvom.

U našoj liturgiji trebali bismo biti više kreativni. Tako ulje treba biti mirisno, a ne jednostavno stavljeno u pamuk u malu posudicu. S takvom praksom kako je moguće vjerovati onim riječima koje kažu "da, Kristov smo miomiris Bogu" (2 Kor 2, 15).

Mens concordet voci - kaže sv. Benedikt koji je od svojih monaha tražio da pjesma psalama potpuno obuzme njihovo biće. Polazeći od tog principa vidjeli smo što znači prvotnost liturgije. Kao što kaže sama riječ liturgija, radi se o činu (*urgia*). Mudrost liturgije nije stvar razuma, nego se tiče čitavoga tijela. Liturgija je u tom smislu tjelesna.

Jesu li svi ovi razlozi dovoljno uvjerljivi? Ako jesu trebali bismo spoznati da liturgija ne može biti svedena na pojmove. Skolastička misao tražila je bit stvari, a liturgija to čini preko osjeta. U stvarnosti, radi se o tome da valja uspostaviti pravilan odnos između liturgije i teologije, o čemu će još biti riječi u sljedećem poglavlju. Teologija je znanstvena disciplina i kao takva ona isključuje one koji ne mogu razumjeti. No, liturgija je upravljena svima. Ona je povjerena čitavom narodu, a tako i čitavoj ljudskoj naravi. Intelektualna razina ne znači mnogo u liturgiji, jer se liturgija po Božjoj volji obraća svima. (Nastavlja se.)

Preveo: Ivica Žižić